

13. Пармон Ф. М. Композиция костюма / Ф. М. Пармон. – М. : Легпромбытиздат, 1997. – 318 с.
14. Плаксина Э. Б. История костюма. Стили и направления / Э. Б. Плаксина, Л. А. Михайловская, В. П. Попов. – М. : Академия, 2004. – 224 с.
15. Свод этнографических понятий и терминов / под ред. Ю. В. Бромлея, Г. Штробаха. – Вып. 3 : Материальная культура. – М. : Наука, 1989. – 225 с.
16. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического / В. Н. Топоров. – М. : Прогресс-Культура, 1995. – 624 с.
17. Чеснов Я. В. Лекции по исторической этнологии / Я. В. Чеснов. – М. : Гардарики, 1998. – 400 с.

J. Nikishenko

COSTUME AS A THING IN OUR MODERN CITY DAILY OCCURRENCE: TERMINOLOGICAL ASPECT

The article is devoted the question of the use in the modern domestic city everyday vocabulary of such concepts, as a “suit”, “dressed” and “thing” and to the problem of their correlation and coexistence. Everyday life tradition of their perception is analyses as the family synonyms, in particular, in a modern city culture. The semantic loading is also probed each of these concepts through their determinations which are used in scientific literature. Determinations of terms “suit” are pointed in material the article, “dressed” and “thing” and. Also the semantic of each of these terms is analysis through their definition from scientific literature. The definition of terms “costume”, “clothes” and “thing” are adduces in the materials of the article and the situations are analyses when these terms are really can be interpreted as similar phenomenon of culture.

Keywords: thing, costume, daily occurrence, culture.

Матеріал надійшов 12.05.2015

УДК 008:316.334.56-027.555

Тищенко І. М.

МІСЬКИЙ ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

У статті розглядається поняття публічного простору, простежується його інтерпретація в критичній теорії. Показується зв'язок публічних просторів з історією міст і міського повсякденного життя. Аналізуються основні підходи до визначення міського публічного простору в критичних урбаністичних дослідженнях. Окрему увагу приділено концепції права на місто та її зв'язку з міським публічним простором. Останній розділ присвячено публічним просторам у постсоціалістичних містах та процесам їх трансформації.

Ключові слова: публічний простір, публічна сфера, міська культура, право на місто.

Публічність, нарівні з анонімністю та мобільністю, є однією з ключових ознак сучасних міст. У повсякденному житті публічний простір оточує нас практично всюди – на тротуарі, в парку, в громадському транспорті, на ринку, в музеї, в університетських аудиторіях і центрах

сучасного мистецтва, а також у соціальних мережах та інтернет-форумах, які дають змогу поєднувати приватність з глобальною публічністю віртуального простору. Разом з тим вимір та межі його публічності надзвичайно відрізняються в різних містах, суспільствах, трансформуючись

під дією економічних, соціальних, політичних, географічних, історичних і культурних чинників.

Як «сцена» міської повсякденності й водночас як простір вільного формування громадської думки та участі громадян у політичних процесах публічний простір є однією з ключових категорій розуміння урбаністичного способу життя й демократичного управління. Ця подвійність закріплена тривалою урбаністичною традицією. З часу виникнення в античній Греції демократії як способу управління полісом, який прийшов на зміну тиранії чи аристократії, вона ототожнюється з містом як зі спільнотою повноправних громадян. Публічні простори міст античності – агори грецьких міст та форуми римських – були тими місцями, в яких перетинались і змішувались політика, торгівля й репрезентація. Основним призначенням цих просторів була безпосередня соціальна інтеракція, яка забезпечувала вільну циркуляцію думок, підтримку політичного балансу в державі і не дозволяла посадовим особам поліса узурпувати владу. Звісно, це було можливо лише до тих пір, поки існували самі незалежні поліси.

Публічні простори сучасних міст функціонують набагато складніше. З одного боку, вони надають індивідам можливість соціальної репрезентації й контактів з незнайомцями, можливість зрозуміти свою позицію в суспільстві, а також набуті статусу політичного суб'єкта. Разом з тим (і набагато частіше, з погляду неомарксистської соціології і соціальної географії) публічні простори – це місця, де наділена владою коаліція економічних еліт за допомогою державних апаратів, ЗМІ і професійних творців просторів (архітекторів, дизайнерів, проектувальників, урбаністів, маркетологів) реалізує свою політичну, економічну й культурну гегемонію, створюючи «репрезентації простору» [15]. Зазвичай політичні інтереси еліт тісно переплетені з економічними, тож в умовах авторитарного правління економічні методи часто використовуються в публічних просторах з метою зменшення чи уникнення громадянської політичної мобілізації та каналізації протестних настроїв у безпечні русла. Як зауважують американські географи-неомарксистки Девід Харві і Дон Мітчелл (представники напряму «критична географія»), характер економічного і політичного домінування й контролю в постіндустріальних глобалізованих суспільствах стає все більш непомітним та всеохопним. З виникненням на початку 1970-х років *неолібералізму* як економічної доктрини, яка прийшла на зміну ідеї «соціальної держави», приватні інтереси міських економічних

еліт усе більше домінують над спільними, фрагментуючи, комерціалізуючи й приватизуючи публічні простори, перетворюючи простори міст на інструмент отримання доданої вартості. У кожному окремому випадку цьому сприяють ретельно вибудовані потужні дискурсивні стратегії, покликані демонструвати, що приватизація або приватний менеджмент – це єдиний ефективний механізм розвитку міського простору [11; 19; 20]. Контроль публічних просторів з боку держави та домінуюча ідеологія створюють такі режими використання та способи сприйняття простору, які виключають з нього цілі соціальні групи (бідних, безхатченків, мігрантів та інших).

З іншого боку, міські соціальні рухи, урбаністичні ініціативи й виключені з публічного простору спільноти відповідають спротивом і творчим протестом, «повертаючи» (re-claiming) собі фізичний і дискурсивний простір і відвойовуючи своє «право на місто» [7; 11; 15–17; 19; 20]. Зокрема, так було з рухом «Осциру» в різних містах світу у 2011–2012 рр. та протестами на площі Таксім у Стамбулі в 2013 р. Події Євромайдану в Києві та інших українських містах так само можна й варто розглядати в термінах повернення публічного простору та здобуття громадянами права бути «видимими» політичними суб'єктами через активну репрезентацію в міському просторі. Міські спільноти в сучасних містах вдаються до великого різноманіття тактик апропріації простору (від наметових містечок у разі політичних протестів до сквотування й вуличних фестивалів) і своїми діями набувають видимості в ньому, трансформуючи усталені уявлення про «публічність» міського простору [9].

Публічний простір традиційно протиставляють приватному, що у випадку міста виражається у формі власності, режимах управління й публічного доступу, санкціонованих видах індивідуальної й колективної поведінки, правилах користування, характері й можливих обсягах соціальних інтеракцій, уявленнях про соціальну норму й девіації і, звісно, у різноманітних формах соціального виключення й дискримінації [9]. І для західних, і для постсоціалістичних міст це протиставлення актуальне, і водночас воно все більше розмивається. Аналіз функціонування сучасних міських просторів, які містяни звикли вважати публічними (кав'ярні, кінотеатри, парки розваг, торговельні центри), свідчить, що вони фактично не є ані приватними, ані публічними. У сучасних містах стає все менше «традиційних» публічних просторів (площ, парків) і все більше таких місць з невідзначеним режимом публічності [14].

Підходи до визначення публічного простору в сучасних дослідженнях міста

Знайти традиційні публічні простори (муніципальні площі й парки) в сучасних містах стає дедалі важче, адже публічна й приватна сфери в них надзвичайно переплетені; багато номінально приватних просторів слугують публічним потребам. Виходячи з цього протиріччя, американські соціологи міст Захарія Ніл та Ентоні Орам пропонують таке узагальнено нейтральне визначення: *публічні простори* – це «всі простори, відкриті та доступні для всіх представників публіки в суспільстві в принципі, хоча необов'язково на практиці» [7, с. 1].

Таке нейтральне визначення, на перший погляд, дає змогу оминати проблематичне протиставлення «приватне – публічне» і включити в публічну сферу ті простори, які, не будучи публічними за формою власності, фактично виконують публічні функції. Разом з тим воно досить розмите і не враховує такого елементу справжнього публічного простору, як сприяння соціальним інтеракціям і реалізація громадянських свобод. Канадська дослідниця Маргарет Кон у зв'язку з цим звертає увагу на елемент *інтерсуб'єктивності* як здатності просторів сприяти незапланованим контактам між людьми, а також на те, що протиставлення приватного й публічного має різний сенс у політичній теорії, критиці культури та економіці. Аналізуючи процеси приватизації публічних просторів у Сполучених Штатах і Канаді, вона пропонує визначати «публічний простір» як кластерний концепт, який складається з компонентів *власності, доступності та інтерсуб'єктивності*. Це дає змогу поєднати суперечливі визначення і разом з тим не випустити жоден із компонентів, оскільки всі вони є конститутивними. На думку М. Кон, міські простори можна помістити на довгій прямій, на «публічному» кінці якої розташовуватиметься «*класичний форум*» (спеціально створений державою простір для необмеженої соціальної комунікації), а на «приватному» – закриті для сторонніх приватні помешкання, захищені від вторгнення законами. Між ними розташовуються всі ті різноманітні гібридні простори, які виконують публічні функції, але не відповідають усім критеріям традиційних публічних просторів: від кафе до торговельних центрів. Їх М. Кон пропонує називати «*соціальними просторами*» [14, с. 1–17].

Питання «чи можна вважати соціальні простори публічними, чи повинні вони забезпечувати рівний доступ?» стає одним з ключових, коли

мова йде про просторову справедливість і «повернення» публічних просторів. Від відповіді на це запитання залежить, чи зможемо ми реалізувати в таких просторах свої громадянські права. Маргарет Кон наголошує, що доступність та власність самі не визначають якість публічного простору, для цього потрібно враховувати характер соціальних інтеракцій, яким сприяє цей простір. Одні простори сприяють незапланованим контактам між людьми, тоді як інші спрямовують громадську увагу на певний об'єкт і посилюють колективну ізоляцію (як торговельні центри). І навіть в інклюзивних просторах можуть існувати невидимі форми виключення. Щоб наочніше продемонструвати це розрізнення, дослідниця, крім інтерсуб'єктивності¹, використовує також поняття спектаклю, введене Гі Дебором. «Простори спектаклю»: кінотеатри, стадіони, виставкові зали та подіуми, а також телевізійні ток-шоу – збирають маси людей разом, але концентрують їхню увагу на самому спектаклі, забираючи в них можливість участі й діалогу, а відтак і спільного творення нових вимірів публічності [14, с. 10–11].

У сучасних міждисциплінарних дослідженнях міста можна умовно виділити три основні підходи (моделі) до осмислення публічного простору: *легально-економічний, соціально-просторовий та політичний* [21]. Певною мірою вони доповнюють один одного й відповідають трьом компонентам визначення публічного простору, виділеним Маргарет Кон. Перший підхід сформувався як наслідок практики юридичного забезпечення громадянських прав і свобод у Сполучених Штатах. Існуюча там «Доктрина громадського (публічного) форуму» (Public Forum Doctrine) передбачає три режими публічності й використання публічних просторів: *Quintessential (Traditional) public forum, non-public forum та limited public forum*. Кожен з цих режимів стосується передовсім муніципальних публічних просторів та громадських споруд, але в разі потреби (наприклад, порушення закону) доктрина поширюється й на приватні простори [7; 21].

Юридичне визначення того, чи є певний простір приватним або публічним, переводить проблему визначення публічності з академічної в легальну площину, зазначає Маргарет Кон, адже, керуючись законом, суди можуть зобов'язувати власників приватних просторів, які є загальнодоступними, не перешкоджати реалізовувати громадянам політичні права й таким чином перетворюють їх на публічні. І навпаки, судові

¹ Здатності місць залучати людей до творення спільного комунікативного простору.

рішення можуть забороняти громадську активність у традиційних публічних просторах, виключаючи їх з публічної сфери. Низку подібних випадків судового визначення публічності міського простору описує географ Дон Мітчелл. Тут варто зауважити, що в українському законодавстві взагалі відсутнє визначення публічних просторів; у численних регулятивних актах, які стосуються міського управління й регулювання забудови, визначаються лише так звані «простори громадського використання», без визначення їхньої політичної специфіки як місць репрезентації.

Економічна складова цього підходу розглядає, які економічні та регуляторні механізми дозволяють, з одного боку, створювати публічні простори, а з другого – приватизувати наявні. Так, створення за допомогою дизайну й ландшафтної архітектури та заохочення дрібного бізнесу привабливих публічних просторів є однією з популярних нині в містах Заходу стратегій девелоперів з підвищення вартості нерухомості та орендної плати. В американських містах діють зонінгові закони, які зобов'язують девелоперів створювати публічні простори в обмін на можливість збільшувати висотність/щільність забудови. Соціальна перенасиченість публічних просторів часто призводить до посилення регуляції, що забороняє дрібну торгівлю та інші активності; згодом менеджери такого простору (муніципальні компанії), щоб запобігти хаосу й усунути від обтяжливого менеджменту, віддають такі простори в оренду під вуличні кафе: так публічний простір перетворюється на приватний і перестає бути спільним благом [21, с. 4].

Легально-економічний підхід тісно пов'язаний з *політичним*: юридичне визначення публічного простору безпосередньо впливає на те, чи зможуть у ньому репрезентувати себе різноманітні соціальні групи, чи вони будуть виключені звідти. Політичний підхід до визначення публічного простору передбачає, що публічні простори передовсім є просторами репрезентації та політичної боротьби громадян за свої права з тими, хто наділений владою й реалізує її в просторі міста; це, насамперед, простори виключення та дискримінації. Біля витоків цієї моделі стоїть концепція «права на місто» французького філософа-неомарксиста Анрі Лефевра [16, с. 171–179]. Для Лефевра право на місто, яке часто здобувається в довгій і кривавій боротьбі, є базовим громадянським правом сьогодення. Сучасні представники цього підходу – Девід Харві, Дон Мітчелл, Майк Девіс, Сета Лоу, Ніл Сміт, Ніл Бреннер, Шерон Цукін, Маргарет Кон та інші – аналізують глобальні процеси приватизації, комерціалізації

та занепаду публічних просторів, випадки боротьби в них виключених груп за свої права та механізми «повернення» публічних просторів міським спільнотам [11; 17; 19; 20; 24, 28].

Соціопросторовий підхід характеризується свого роду інструментальним розумінням публічного простору. Використання публічних просторів для повсякденної соціальної активності абсолютно необхідне для існування й життєздатності як окремих спільнот, так і міст у цілому. Сучасні адепти цього підходу спираються на класичні дослідження американських соціологів міст Кевіна Лінча, Джейн Джекобс та Вільяма Вайта [13; 18; 27]. Загальним місцем цього підходу є наголос на інклюзивній архітектурній організації міського простору, яка має заохочувати активне використання вулиць, тротуарів, площ, парків та інших публічних просторів і через це сприяти соціальному різноманіттю в містах. Три класичні тексти: «Образ міста» Кевіна Лінча (1960), «Життя і смерть великих американських міст» Джейн Джекобс (1961) та «Соціальне життя невеликих міських просторів» Вільяма Вайта (1980) – репрезентують основні фокуси цього підходу. Проаналізувавши простір низки великих американських міст і створивши разом з респондентами десятки їх ментальних мап, Лінч показав, як різноманітна, різночасова забудова, неоднорідний ландшафт і велика кількість публічних просторів сприяють вибудовуванню в містян міцних символічних зв'язків з простором та насичених ментальних образів «свого простору».

Джейн Джекобс, відома своєю боротьбою зі спробами девелоперів і транспортних планувальників повністю перебудувати її рідний район Грінвіч Вільдс у Нью-Йорку у 1950-х, показує, як соціально функціонують публічні простори, як такі аспекти, як безпека, різноманітність, життєвість, пов'язані з певними типами просторової організації, як необачні втручання девелоперів в історичну міську тканину й намагання прокладати широкі транспортні артерії в середмісті здатні швидко зруйнувати соціальну гармонію. Представники цього підходу (зокрема всесвітньовідома американська організація «Project for Public Spaces» (pps.org), створена Вільямом Вайтом) ставлять свої діагнози містам: «вмираючими» є ті, де зручні пішохідні зони, громадські парки й площі, квартали старої забудови центрів зі сформованими мультиетнічними локальними спільнотами поступаються місцем автострадам, паркінгам, корпоративним офісним центрам з контролем доступу та новій високоповерховій комерційній забудові [27]. І навпаки, «успішними» та «живими» є міста

з численними інклюзивними та багатофункціональними публічними просторами, що забезпечують можливості для дозвілля й комунікації для всіх представників спільноти. Дизайн таких просторів розробляється учасницьким чином («participatory planning») і включає попередній детальний аналіз (а часто навіть цілі наукові дослідження, як те, автором якого був Вільям Вайт) функціонування подібних просторів і зв'язку між соціальною активністю й простором. Цей підхід прийнятий муніципалітетами багатьох прогресивних міст світу як основа роботи з публічними просторами.

Публічні простори і «право на місто»

«Право на місто, – наголошує Анрі Лефевр, – маніфестує себе як найвища форма прав, право на свободу, право на індивідуалізацію в соціалізації, право населяти й право на житло. Право на колективне творення (*oeuvre*), на участь та *апропріацію* (чітко відмінну від права на власність)» (курсив мій. – *I. T.*) [16, с. 173–174]. В однойменному тексті Лефевр неодноразово підкреслює, що це право має належати передусім тим, кого доміантні класи витіснили з центру міста на периферію, кого позбавили переваг урбаністичного способу життя й простору для репрезентації, тобто права на творення простору проживання як «колективного витвору». Практичний вимір цього права полягає в доступі громадян до ресурсів і можливостей, що їх надає місто: це «право на міське життя, на відновлену центральність, на місця несподіваних зустрічей та обмінів, на ритми життя й використання часу, яке робило б можливим повне й вичерпне використання цих моментів і місць» (курсив мій. – *I. T.*) [16, с. 179]. Інакше кажучи, право на місто – це право використовувати ресурси міста в їхній «споживчій», а не «міновій» вартості, тобто не для отримання надприбутків та ренти.

Право на місто й функціонування публічних просторів як просторів репрезентації тісно пов'язані між собою, зауважує Дон Мітчелл: право на місто може бути заявлене й набуто саме в публічних просторах. Бо публічні простори у «світі, який визначає приватна власність», є єдиним місцем репрезентації тих, хто її позбавлений. Це не тільки місця повсякденних соціальних інтеракцій, це єдині місця, в яких представники виключених з публічної сфери спільнот і соціальних груп можуть у буквальному сенсі бути побаченими, почутими й увявленими. Це єдині місця, в яких може здійснюватись результативна публічна артикуляція вимог, прав і політична боротьба

за права; тільки в публічних просторах можуть оперувати політичні рухи, власне вони й стають *політичними* тільки у фізичних публічних просторах [20, с. 30–39]. Мітчелл робить висновок, що те, що робить простори публічними (тобто місцями, де потреба певної групи в «праві на місто» може бути побачена й почута), – це не якась наперед задана планувальниками чи традицією «публічність». Це коли певна група внаслідок критичної потреби апропріює простір і робить його публічним [20, с. 35]. При цьому *апропріація* як механізм реалізації права на місто – підкреслює Мітчелл думку Лефевра – критично відмінна від *права на власність*. Право на власність передбачає відчуження, яке завжди забезпечується насиллям з боку держави. Права власності з необхідністю виключають та обмежують користування та доступ: вони дозволяють власникам законно виключати небажаних людей з простору, користуючись при цьому всіма можливостями репресивного апарату держави [20, с. 19–20].

Основними об'єктами дослідження в рамках цього підходу є процеси приватизації й комерціалізації публічного простору, його занепад і відродження, джентрифікація, а також зростання явного й опосередкованого контролю публічних просторів з боку влади. Аналізуючи ці процеси в американських та західноєвропейських містах, Сета Лоу, Ніл Сміт, Маргарет Кон, Дон Мітчелл, Сінді Кац та Шерон Цукін демонструють інтенсивну сек'юритизацію публічних парків та пішохідних зон, виключення з них «небажаних людей» (the undesirables), регуляцію поведінки за допомогою комерції, сервісу та ландшафтної дизайну та появу все більшої кількості закритих, ретельно контрольованих корпоративних площ (corporate plazas) та закритих поселень (gated communities), у яких заможні мешканці намагаються відділити себе від міста та його «небезпек» [14; 17; 19; 20; 24; 28]. Останнє пов'язане з процесами субурбанізації в американських містах, які продовжуються, попри масштабні заходи протидії «розтягненню міст».

Мітчелл і Зукін критикують також масове некритичне застосування соціопросторового підходу до організації публічних просторів, у рамках якого поліпшення естетичної та архітектурної якості середовища (організація зручних мультифункціональних просторів, пішохідних зон, озеленення, ландшафтний дизайн) сприяє заохоченню одних користувачів («креативного класу») і відштовхує інших, «небажаних» (бідних, безхатченків, робітників-мігрантів у випадку мультиетнічних міст) [19]. Окремим об'єктом аналізу та критики є також

гомогенізація та «діснейфікація» міського простору – створення комерціалізованого, стилізованого, насиченого рекламою архітектурного середовища, в якому всі можливі дії людини ретельно передбачені й занесені в його програму; вимивання випадковості інтеракцій з простором [1].

Публічні простори в глобальних і постсоціалістичних містах

У сучасному місті все рідше можна знайти такі конвенційні ознаки публічності, як вільний необмежений доступ, чітке розмежування публічного й приватного, вільна комунікація між громадянами. Класичні міські публічні простори стрімко занепадають і зникають. Ці процеси пов'язані як із приватизацією їх, так і (набагато більше) із занепадом публічного життя, зникненням самого феномену публічної людини та з розмиванням поняття місця (place) в сучасній культурі [3; 22]. Так, стрімке зростання мобільності сучасного міського населення (щоправда, це стосується лише міст умовного Заходу) та доступ до глобальних інформаційних мереж призводить до того, що місце як таке перестає сприйматись як щось статичне й цінне саме по собі. Традиційні міські публічні простори втрачають свою унікальну антропологічну складову – характерні для цього місця, соціуму й часу просторові соціальні практики. Це призводить до появи феномену, який французький антрополог Марк Оже понад 20 років тому назвав «не-місцями» супермодерності, – «неантропологічних» просторів без ідентичності та історії, місць транзиту, споживання й невизначеності, місць з дуже обмеженою «програмою». Найбільш характерні приклади – транспортні термінали та станції [4, с. 75–79]. Утім, сучасний російський дослідник Олег Паченков зауважує, що в сучасних містах поняття «не-місце» можна поширити на майже всі типи просторів – не тільки повітряні термінали й вокзали, а й вулиці, площі й торговельні центри (які як ознака глобального капіталізму однакові в усіх містах світу), і взагалі будь-які території міста, що використовуються для руху, що стає головною функцією простору в епоху мобільності [2].

Пов'язана зі зростанням мобільності й появою новітнього суспільства споживання індивідуалізація найбільше, на думку Річарда Сеннета, Шерон Цукін і Зигмунта Баумана, сприяє занепаду публічного життя й традиційної міської публічної культури, яку Зигмунт Бауман називає «civility». У сучасних містах з 1970-х років починають домінувати два типи просторів, які Сеннет

і Бауман називають «псевдопублічними». Це місця існування індивідуалізованого суспільства, які не сприяють комунікації, а навпаки, ще більше соціально ізолюють тих, хто ними користується. «Зверхніми», непривітними Сеннет називає створені архітекторами-модерністами монофункціональні простори міських площ, атриумів громадських, торговельних та офісних споруд. Для нього захоплення функціональним зонуванням, ідеєю руху, прозорістю та розділенням людських потоків в архітектурному модернізмі продукує варіант знищення публічного, більш витончений, ніж приватизація, і який усе більше проявляється в сучасних містах (хоча сам модернізм в архітектурі вже відійшов у минуле): фізичне унеможливлення інтеракцій між людьми в просторі і людей з простором, яке досягається за допомогою засобів дизайну. Одна з найбільших небезпек при цьому криється також у захопленні рухом, що призводить до стирання цінності публічних просторів, підпорядкування їх транспортним потребам і витіснення з них вуличного життя [3, с. 18–23]. Символом індивідуалізації стає приватний автомобіль, стала капсула, що ніби анулює щоденний вуличний досвід пішохода чи пасажира громадського транспорту. Варто відзначити, що ідеал індивідуальної мобільності, як і модерністський підхід до планування міського простору, був спільним і для капіталістичного Заходу, і для країн соцтабору, і у випадку останнього завершився лише з його розпадом. Але якщо критика автомобілізації міського простору, масова пішоходизація й вироблення альтернативних транспортних стратегій у західних містах нині сягають свого піка, то в містах України вона досі залишається основою транспортного розвитку. Зрештою, саме тому площі українських міст є насамперед «транспортними розв'язками» чи місцями транзиту, а вже потім – публічними просторами.

Іншим типом псевдопублічних просторів є простори споживання, які створюються в постсоціалістичних містах у величезних кількостях і які слугують, як констатує Зигмунт Бауман, «для перетворення містянина в споживача». Це стерильні, гомогенізовані, ідеально контрольовані ландшафти, в які дуже ускладнено доступ «небажаним елементам» (наприклад, безхатченкам), а соціальні інтеракції зведено лише до мінімуму контактів між споживачами й продавцями. Відчуття спільності в таких просторах є відчуттям спільного залучення до споживання [1; 6, с. 91–110].

Досить складною є доля публічних просторів у постсоціалістичних містах (у широкому сенсі, не розділяючи країни колишнього соцтабору й колишнього СРСР). Дослідження міських

трансформації останньої чверті століття в них показують, що економічна реструктуризація землекористування, поява приватних девелоперів, масштабна приватизація нерухомості й дерегуляція містобудівних норм, а також зникнення ролі держави як регулятора публічного життя й розвитку міста суттєво змінили й продовжують змінювати міський простір. І традиційні публічні простори історичних міських центрів, і нові післявоєнні модерністські публічні простори й громадські споруди з їхнім колишнім ідеологічним навантаженням у цій ситуації комодифікуються – перетворюються на об'єкти інвестування, які мають приносити додану вартість. Тому вони зазвичай повністю трансформуються або зникають відповідно до нової економічної політики й нових офіційних ідеологічних наративів, які маніфестують себе в міському просторі [5; 8; 12; 25; 26].

У містах колишнього СРСР (зокрема й українських) довга відсутність місцевого самоврядування й ще не побудоване після соціалізму відчуття «спільного блага» тільки сприяють процесам відчуження соціальної функції публічних просторів і приватизації «нічийної нерухомості». Як і в західних містах, приватизація (одним з вимірів якої є комерціалізація) має одним зі своїх наслідків сегрегацію й посилення контролю: потенційні споживачі в таких просторах ретельно відділяються від неспоживачів, а доступ «небажаних людей» унеможлиблюється через необхідність вступати в товарно-грошові відносини. Залишаючись юридично в державній власності, центральні публічні простори (наприклад, сквери, в яких розташовуються літні кафе) швидко втрачають функцію вільної суспільної інтеракції, стають непривабливими для більшості. Комфорт і безпека небагатьох платоспроможних громадян уможлиблюється за рахунок виключення символічно важливих публічних просторів з міста й перетворення їх на консьюмеристські анклавні або паркінги. Менш привабливі з погляду інвестування зони на периферії міста деградують через нерегульовану низову комерціалізацію та інтенсивну ущільнювальну житлову забудову без будь-якого ландшафтного планування і створення невеликих публічних просторів.

Утім, не всі дослідники пострадянських міських трансформацій погоджуються з критикою приватизації й комерціалізації міського простору в критичній географії. Вони радять обережно застосовувати ці концепції до постсоціалістичних міст. Адже з падінням Радянського Союзу в пострадянських містах відбувся перехід від домінування псевдопублічних, модерністських

за своїм плануванням просторів ідеологічного контролю до постання нових просторів індивідуалізованого споживання [25]. При цьому спільна для всього світу індивідуалізація суспільства вразила пострадянські міські спільноти, які не мали «імунітету» від постання культури споживання, набагато радикальніше, ніж західні міста. Причини занепаду міського публічного життя й зникнення публічних просторів полягають, таким чином, не стільки в приватизації, скільки в зникненні «публіки»: «публічні простори й суспільне життя в містах зникають не тому, що хтось приватизує їх у своїх інтересах або забороняє, а тому, що зникають ті, кому це важливо й цікаво. Громадянина заміщає індивід... найгірший ворог громадянина. Ще гірший ворог громадянина – споживач. Таким чином, загроза тотального консьюмеризму для публічної сфери, публічних просторів і міського середовища – не в приватизації територій міста, це лише верхівка айсберга; основний негативний ефект капіталізму й консьюмеризму полягає в продукуванні й перевиробництві нового типу індивіда, якому класичні громадські простори просто не потрібні» [2].

Характерною особливістю саме пострадянських (передовсім російських) публічних просторів, як вважає Олег Паченков, є «зловживання публічністю»: державна охорона абстрактної «публічності» як монофункції певних міських просторів. Через це ці простори залишаються зарезервованими, як і в радянські часи, для певних санкціонованих владою типів громадської активності (концертів, офіційних свят, провладних демонстрацій та мітингів, ярмарків тощо), тоді як право конкретних соціальних груп на апропріацію простору й вільне його використання повністю ігнорується й визнається незаконним. Характерно, що влада оголошує себе легітимним представником нормативної «публіки», якій дозволено використовувати ці «публічні простори». При цьому відбувається ідеологічна підміна, адже сучасне суспільство складається з різних партикулярних груп, які демонструють різні типи «публічності» і багатьом з яких відмовляється в праві використовувати простір [2].

Зрозуміти функціонування публічного простору як фактора, що безпосередньо сприяє соціальному й культурному різноманіттю міського життя, а також як «сцени» повсякденного життя й «місця демократії» в сучасних містах неможливо поза аналізом соціальних відносин контролю, домінування, виключення й репрезентації, які відтворюються в ньому, значно ускладнюючи абстрактне протиставлення приватного й публічного, державного й громадянського.

Список літератури

1. Желнина А. «Здесь как музей»: торговый центр как общественное пространство / А. Желнина // *Laboratorium*. – 2011. – № 2. – С. 48–69.
2. Паченков О. Публичное пространство города перед лицом вызовов современности: мобильность и «злоупотребление публичностью» [Электронный ресурс] / О. Паченков // *Новое литературное обозрение*. – 2012. – № 117. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/117/p33.html> (дата обращения: 24.04.2015). – Название с экрана.
3. Сеннет Р. Падение публичного человека / Р. Сеннет. – М. : Логос, 2002. – 424 с.
4. Auge M. *Non-Places. Introduction to an Anthropology of Supermodernity* / M. Auge ; [Translated by John Howe]. – London & New York : Verso, 1995. – 122 p.
5. Axenov K. *The Transformation of Urban Space in Post-Soviet Russia* / K. Axenov, I. Brade, E. Bondarchuk. – London & New York : Routledge, 2006. – 197 p.
6. Bauman Z. *Liquid Modernity* / Z. Bauman. – Cambridge : Polity press, 2000. – 228 p.
7. *Common ground? Readings and Reflections on Public Space* / [Editors: Z. Neal, A. Orum]. – New York : Routledge, 2009. – 240 p.
8. Engel B. *Public space in the “blue cities” of Russia* / B. Engel // *The post-socialist city: Urban form and space transformations in Central and Eastern Europe after Socialism* / [Editor K. Stanilov]. – Dordecht : Springer, 2007. – P. 285–300.
9. Fraser N. *Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy* / N. Fraser // *Social Text*. – 1990. – № 25/26. – P. 56–80.
10. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere* / J. Habermas. – Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 1991. – 301 p.
11. Harvey D. *Rebel Cities. From Right to the City to the Urban Revolution* / D. Harvey. – London & New York : Verso, 2012. – 187 p.
12. Ioan A. *The peculiar history of (post) communist public places and spaces: Bucharest as a case study* / A. Ioan // *The post-socialist city: Urban form and space transformations in Central and Eastern Europe after Socialism* / [Editor K. Stanilov]. – Dordecht : Springer, 2007. – P. 301–312.
13. Jacobs J. *The Death and Life of Great American Cities* / J. Jacobs. – New York : Vintage books, 1961. – 458 p.
14. Kohn M. *Brave New Neighborhoods. The Privatization of Public Space* / M. Kohn. – New York and London : Routledge, 2004. – 189 p.
15. Lefebvre H. *The Production of Space* / H. Lefebvre ; [Translated by Donald Nicholson-Smith]. – Oxford : Wiley-Blackwell, 1992. – 464 p.
16. Lefebvre H. *Writings on cities* / H. Lefebvre ; [Translated & edited by E. Kofman, E. Lebas]. – Oxford : Wiley-Blackwell, 1996. – 260 p.
17. Low S. *How Private Interests Take Over Public Space: Zoning, Taxes, and Incorporation of Gated Communities* / S. Low // *The Politics of public space* / [Edited by Setha Low and Neil Smith]. – New York & London : Routledge, 2006. – P. 81–104.
18. Lynch K. *The Image of the City* / K. Lynch. – Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 1960. – 202 p.
19. Mitchell D. *The End of Public Space? People’s Park, Definitions of the Public, and Democracy* / D. Mitchell // *Annals of the Association of American Geographers*. – 1995. – Vol. 85 (1). – P. 108–133.
20. Mitchell D. *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space* / D. Mitchell. – New York : The Guilford Press, 2003. – 270 p.
21. Neal Z. *Seeking common ground: three perspectives on public space* / Z. Neal // *Proceedings of the Institution of Civil Engineers. Urban Design and Planning*. – 2010. – Issue DP000. – P. 1–8.
22. Sennett R. *The public realm* / R. Sennett // *The Blackwell city reader* / [Editors: G. Bridge, S. Watson]. – London : Wiley-Blackwell, 2010. – P. 261–273.
23. Sennett R. *The Fall of Public Man* / R. Sennett. – London : W. W. Norton press, 1992. – 416 p.
24. Smith N. *Introduction : The Imperative of Public Space* / N. Smith, S. Low // *The Politics of Public Space* / [Edited by Setha Low and Neil Smith]. – New York & London : Routledge, 2006. – P. 1–17.
25. Stanilov K. *Democracy, markets, and public space in the transitional societies of Central and Eastern Europe* / K. Stanilov // *The post-socialist city: Urban form and space transformations in Central and Eastern Europe after Socialism* / [Editor K. Stanilov]. – Dordecht : Springer, 2007. – P. 269–283.
26. Stanilov K. *Urban planning and the challenges of the post-socialist transformation* / K. Stanilov // *The post-socialist city: Urban form and space transformations in Central and Eastern Europe after Socialism* / [Editor K. Stanilov]. – Dordecht : Springer, 2007. – P. 413–425.
27. Whyte W. H. *The Social Life of Small Urban Spaces* / W. H. Whyte. – New York : Project for Public Spaces, 2001. – 125 p.
28. Zukin S. *The Cultures of Cities* / S. Zukin. – Oxford : Blackwell publishers, 1996. – 338 p.

I. Tyshchenko

URBAN PUBLIC SPACE: APPROACHES TO DEFINITION

The article deals with the concept of public space and its definition in critical geography and contemporary urban studies. The connection between public spaces, urban history, and urban everyday life is being traced. Article analyzes current approaches to the study of urban public space in urban studies. Particular attention is devoted to the definition of the concept of the “right to the city” and its connection to the urban public space. Last chapter describes social and spatial transformations of public space in post-socialist cities and several reasons of its decline.

Keywords: public space, public sphere, urban culture, right to the city.

Матеріал надійшов 11.05.2015